

ЛИТОВСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК  
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК  
ИСТОРИИ  
ЛИТВЫ

Год 1989

БИБЛИОТЕКА  
И. Вильяма



ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1990

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY  
OF THE LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCES

THE YEAR-BOOK  
OF LITHUANIAN  
HISTORY

1989

VILNIUS 1990

---

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS  
DER LITAUISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

JAHRBUCH  
FÜR LITAUISCHE  
GESCHICHTE

1989

VILNIUS 1990

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA  
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS  
ISTORIJOS  
METRAŠTIS

1989 metai



VILNIUS „MOKSLAS“ 1990

UDK 947.45  
Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Alfonsas Eidintas, Vida Kniūraitė,  
Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Tamara Bai-  
rauskaitė, Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. re-  
daktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:  
232600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos MA Lietuvos Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—045 Z—90  
M 854(08)—90

© Lietuvos MA Lietuvos  
Istorijos institutas, 1990

## RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

**Lietuvos archeologija. /Kn./ 6: Obelių kapinynas** / Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas. V.: Mokslas, 1988. 108 p.: iliustr. 1000 egz.

Eilinis „Lietuvos archeologijos“ tomas skirtas vienam paminklui — Obelių (Ukmergės raj.) kapinynui. Tai Lietuvos MA Lietuvos istorijos instituto vyr. mokslinio bendradarbio ist. m. kand. V. Urbanavičiaus šešių lauko tyrinėjimų sezonų (1978—1983 m.) rezultatas. Džiugina retas archeologijos mokslo faktas, kad turtinga kapinyno medžiaga, prabėgus vos 5 metams po kasinėjimų, įsiliejo į bendrą Lietuvos archeologijos kontekstą plačia ir išsamia studija.

Obelių kapinynas monografijos (taip skelbia titulinis lapas) nusipelnė dėl kelių priežasčių. Pirmiausia tai pakankamai ištirtas kapinynas (neteigiame, kad ištirtas visiškai). Dalis XV a. kapų liko po Obelių—Laičių keliu, V—VI a. kapinyno rytinį pakraštį jau prieš tyrinėjimus sunaikino karjeras. Tačiau bendras ištirtas plotas — 6174 m<sup>2</sup> — ir kapinyno tyrinėjimų situacijos planas (p. 11), iš kurio matyti, jog nepagailėta perkasti dešimtį kitų metrų pakraščiuose, kad tik neliktų kapų, rodo didelį tyrinėtojo kruopštumą ir rūpinimąsi surinkti kuo daugiau radinių. Antra priežastis, prisidėjusi prie atskiros knygos apie Obelių kapinyną pasirodymo, yra turtinga XIII—XIV a. medžiaga ir ypač radiniai ežere. Iki šiol Lietuvoje nieko panašaus nebuvo aptikta. XIII—XIV a. Obelių medžiaga užpildo seną spragą, susidariusią dėl nepakankamų šio laikotarpio paminklų tyrinėjimų. Pagaliau trečia priežastimi laikytinas kompleksinis požiūris į archeologinius radinius, tad knygoje atsirado vietos ir kitiems su Obelių medžiaga dirbusiems specialistams. Galima sakyti, tyrinėtojas draugiškai su jais pasidalijo knygą (specialiems tyrinėjimams skirti straipsniai užima lygiai pusę), kas Obelių kapinyno supratimui ir visai Lietuvos archeologijai išėjo tik į naudą.

Chronologiškai kapinynas gana lengvai dalijasi į 3 kapų grupes: V—VI, XIII—XIV ir XV a. kapus. Šiuo principu ir vadovaujasi autoriai (V—VI ir XIII—XIV a. kapus aprašė V. Urbanavičius, XV a. kapus — S. Urbanavičienė) skelbdami Obelių medžiagą. V—VI a. skirta 96 griautiniai ir 6 degintiniai kapai.

Šiuo laikotarpiu rytų Lietuvoje buvo laidojama pilkapiuose, tačiau Obeliuose tiksliau nepavyko nustatyti buvus pilkapių. Kapų

situacijos planas (p. 12) lyg rodytų jų buvus, tačiau grupelėmis laidoti galėjo, pvz., ir atskirų šeimų narius. Pagal geografinę padėtį Obeliai artimesni vidurio Lietuvai, kur tuo metu laidojo plokštinuose kapinynuose. Tačiau archeologinė ir antropologinė kapinyno medžiaga siejasi su rytų Lietuvos pilkapiais. V—VI a. Obelių kapus laikyti pilkapių liekanomis neleidžia ir 28 kapų be įkapių, daugiausia vaikų ar apardytų, skyrimas šiam laikotarpiui (p. 14); tai sudaro 27% visų ištirtų vidurinio geležies amžiaus kapų. Reikėtų plačiau argumentuoti tokį žingsnį, nes pavienių kapų chronologija diskutuotina. Toks antai yra k. 12, kur 30—40 m. moteris palaidota ant kairiojo šono, atlošta galva, pakištomis po griaučiais rankomis, sulenktomis kojomis. Kapas be įkapių. Toks laidojimo būdas būdingesnis akmens amžiaus kapams. Panašių kapų žinoma iš Veršvų, Plinkaigalio, kur jie datuojami 2400—2100 m. pr. m. erą<sup>1</sup>. Obelių ežero apylinkės akmens amžiuje buvo gyvenamos. Tai rodo netoli kapinyno rastas akmeninis kirvis.

XIII—XIV a. kapai labai suardyti. Sveikesni išlikę tik 3 degintiniai žmonių kapai bei 30 nedegintų žirgų kapų. Didžiąją radinių dalį sudaro degintinių kapų įkapės, aptiktos XV a. kapų sampiluose, aukų duobėse, juodos žemės dėmėje, laikomoje laužaviete. Deja, ši dėmė plačiau neaprašoma, todėl iš pateikto teksto (p. 20) nelabai aišku, kas tai — laužavietė ar tiesiog suardytų degintinių kapų sluoksnis. Ir viena, ir kita versija turi savo argumentų. Autorius atsargiai spėja, jog sudegintus mirusiuosius laidojo moliniuose puoduose-urnose. Gausybė puodų šukių, priklausančių apytiksliai 300—350 puodų, leidžia konstatuoti tik patį puodų buvimo faktą. Išlikusiuose trijuose sveikesniuose kapuose (jeigu laikysime juos sveikais kapais, o ne į gilesnes vietas patekusiais suardytų kapų dirbiniais, degėsiais, sudegusiais kauliukais) keramikos nerasta. Tačiau XIII—XIV a. degintiniams kapams ji būdinga. Aptikta beveik visuose šio laikotarpio rytų Lietuvos kapinynuose. 1952 m. rastas Rumšiškių degintinis kapinynas, kuriame 1953 m. Istorijos instituto žvalgomoji ekspedicija užfiksavo 21 suardytą kapą<sup>2</sup>. Visuose kapuose (išskyrus k. 21) pasitaikė puodų šukių, o k. 2 buvo gana ryškių urnos liekanų<sup>3</sup>. Radiškiuose (Ukmergės raj.) 1943 m. P. Baleniūnas užfiksavo 13 vėjo atpustytų degintinių kapų, kurių beveik kiekviename buvo bangelių ornamentu puoštos keramikos<sup>4</sup>. Sveikų puodų rasta 1924 m. Gėliogaliuose (Molėtų raj.), tik čia nelabai aišku — tai kapai ar aukos<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Butrimas A., Kazakevičius V. Ankstyvieji virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje: Archeologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija. V., 1985. T. 4. P. 19.

<sup>2</sup> 1953 m. žvalgomoji archeologinė ekspedicija (Alytaus, Prienų raj.) // IAS. Nr. 23. P. 76—81.

<sup>3</sup> 1961 m. rudenį buvo naujai rasta vėlesnė šio kapinyno dalis, kurios tyrinėjimai paskelbti: Urbanavičius V. Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais // Acta historica Lituanica. V., 1970. 1953 m. kapinynas 1961—1963 m. tyrinėtojams liko nežinomas.

<sup>4</sup> KVIM. Nr. 457 (nenumuotas puslapis).

<sup>5</sup> Valstybės archeologijos komisijos medžiaga. Byla Nr. 66 (nenumuotas puslapis tarp p. 81 ir 82).

Sudegintų mirusiųjų laidojimą urnose galima laikyti abejotinu dėl to, kad labai suardyti kapai, o vadinamosios aukų duobės problemiškos dėl nepakankamo aprašymo, iš kurio bendresnio vaizdo susidaryti neįmanoma. Iš kapinyno tyrimų situacijos plano (p. 11, pav. 3) matyti, jog buvo randama ir „kitų apeiginių duobių“ (5 paaiškinimas). Apie jas tekste apskritai neužsiminama.

Apie 3000 radinių, išgriebtų iš Obelių ežero pakrantės, patraukia dėmesį jau vien neįprasta radimo vieta. 1840 m. sausio 27 d. Kurėnų dvarininko K. Kozakovskio laiškas leidžia pasekti šio atradimo priešistorę ir gražiai padeda pažinti radimvietę. Iš laiško matyti, kad kalvelė iš degėsių, pelenų, žmonių ir arklių kaulų bei gausybės daiktų, net ir nuleidus ežerą, buvo 2 pėdų (apie 61 cm) gylyje<sup>6</sup>. Valstiečių iškasinėta kalvelė suplokštėjo ir tyrinėjant (1983 m.) buvo 1 m gylyje, įskaitant meldų šaknų sluoksnį. Suprantama, po XIX a. pradžios „tyrinėjimų“ iš degėsių ir įvairių daiktų supilta kalvelė buvo labai apgadinta, todėl ir čia nepasisekė išskirti kapų kompleksų. Rasti daiktai aprašomi grupėmis, nurodomi būdingiausi ar rečiau pasitaikantys. Išimtį sudaro keramika. Labai jau prabėgomis jai skirta viso labo 14 eilučių, nepateikta nė vienos šukės piešinio. Analogija su panašumu krante buvusios keramikos mažai ką sako, nes daugelis ežere rastų daiktų taip pat panašūs į krante aptiktus.

91 kapas skiriamas XV amžiui. Šie kapai išlikę palyginti gerai, todėl jų archeologinės medžiagos pateikimas ir interpretavimas didesnių sunkumų nekelia. Chronologija amžiaus tikslumu taip pat nustatyta be didesnio vargo, nes šio laikotarpio kapinynų materialinė kultūra gerai pažįstama iš kitų Lietuvos vietų. Tyrinėtoja plačiau argumentuoja skardinių apskritų segių, žalvarinių raktų, piniginių vartojimą, aptaria negausias audinių liekanas. Tačiau kai kurios įkapės paliestos labiau prabėgomis. Tai pasakytina apie ietigalius, skiltuvus, molinius puodus. Neaišku, ar visi iš tirtų 92 palaidojimų buvo su įkapėmis, nes, pvz., peilių, plačiai paplitusios įkapės, rasta tik 68 kapuose. Kartu visiškai neatsispindi ir mirusiųjų diferenciacija pagal įkapių gausumą. Abejotinas teiginys (kadangi niekuo neargumentuotas), kad kniūpsčių mirusiųjų laidojimo paprotys sietinas su chronologija. Aiškinti, kad šie kapai ankstyviausi iš griautinių, nes jų sampilai užpildyti suardytų degintinių kapų liekanomis, tolygu pripažinti sąmoningą nesenų degintinių kapų ardymą.

Archeologinių tyrinėjimų išvadas papildo siauresnės specializacijos straipsniai. Nagrinėdamas Obelių ežero paleogeografiją, R. Kunskas nustatė, jog XI–XII a. ežeras buvo pakilęs daugiau kaip 1 m virš dabartinio vandens lygio. V. Aleksiejūnas paskelbė negausias Obeliuose rastas monetas. Į senųjų obeliškių amatų paslaptis gilinosi J. Stankus ir A. Merkevičius. Abu straipsniai su suvestinėmis dirbinių metalografinių analizių lentelėmis; tai labai padidina jų

<sup>6</sup> Teodora Narbuta pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1856. S. 222.

vertę. Tam tikrų neaiškumų kelia dirbinių atranka analizėms. Antai iš visų XIII—XIV a. dirbinių peilių metalografiškai ištirta 34,3%, o pentinų — tik 8,3%. Tai pasakytina ir apie žalvario analizes: iš 74 XIII—XIV a. pasaginių segių ištirtas 46 segių metalas (62,2%), o iš 24 žvangučių — nė vieno. Visiškai nesuprantama, kodėl iš gausios Obelių ežero dirbinių kolekcijos nebuvo ištirtas nė vienas. Neaiškiais principais atrinkta metalografinių tyrimų medžiaga verčia ne itin patikliai žiūrėti ir į analizių rezultatus.

Daug darbo, antropologiškai rekonstruodamas Obelių kapinyną palikusius žmones, įdėjo G. Česnys. Daugiausia duomenų gauta apie V—VI a. Obelių gyventojus. Gana patikimai jie skiriami praaukštaičiams. I. Balčiūnienės atlikti odontologiniai tyrinėjimai patvirtino tokią išvadą. Kartu pastebėta neryški Rytų odontologinio komplekso įtaka. Šio reiškinio priežastys nepakankamai aiškios. 72 ištirti skeletai (37,9% visų palaidojimų, daugiausia V—VI a.) leido R. Jankauskiui nustatyti būdingiausias traumas bei kai kurias ligas.

Apžvelgus atskirus straipsnius, verta stabtelėti prie monografijos kaip visumos. Jos šerdis — kapinyno archeologinės medžiagos skelbimas, o dar smulkiau — tai XIII—XIV a. kapai. Kadangi iš šio laikotarpio Lietuvos archeologinėje medžiagoje mažai ką turime, Obeliai dar ilgai liks pagrindinis objektas, reprezentuojantis pagoniškos Lietuvos feodalinės valstybės laikų laidojimo papročius ir materialinę kultūrą. Iki šiol Lietuvos archeologija žinojo kai kurias XIII—XIV a. dirbinių rūšis bei vieną laidojimo būdą — mirusiųjų deginimą. Obelių kapinynas atskleidė daug nauja, ir ne visada ši įnašą galima vertinti vienareikšmiškai. Pirmiausia keletą kartų papildė XIII—XIV a. dirbinių kolekcija. Mažiausiai 3000 įvairių dirbinių, be keramikos šukių bei smulkių dirbinių fragmentų, patys savaime yra didelis krūvis tyrinėtojiui, pasirengusiam juos apdoroti ir paskelbti. Kadangi beveik visi dirbiniai buvo rasti ne kapų kompleksuose, sunku juos tiksliau datuoti. Matyt, todėl, skelbiant XIII—XIV a. Obelių medžiagą, nueita lengviausiu keliu: daiktai aprašomi didelėmis grupėmis (peiliai, kirviai, ylos ir kt.). Kai kada šios grupės dar skirstomos į mažesnes; antai skiltuvai dalijami į uždarus kiauravidurius ir užriestais galais. Nors dažniausiai stengtasi nurodyti krante ir ežere rastų daiktų skaičių, ne visuomet galima juos sulyginti. Antai krante rastos 23 plokščios lietos segės (p. 28), ežere — neaišku kiek (žinome tik bendrą šių segių skaičių — 130 (p. 42). Skaidomų į grupes daiktų rūšys apibūdinamos labai lakoniškai. Pavyzdys gali būti ežere rastų peilių skirstymas į 6 grupes pagal ornamentą (p. 38). Gausios dirbinių iliustracijos (104 piešiniai ir nuotraukos, iš kurių 61 skirta XIII—XIV a. kapams ir dirbiniams), be abejo, — labai vertingas informacijos šaltinis, tačiau labai netolygiai atspindi archeologinę medžiagą. Antai krante rastos žalvarinės antkaklės liko be iliustracijos, kirviai, galima sakyti — irgi (išskyrus pav. 26:6). Po kai kuriomis iliustracijomis nėra paaiškinančių parašų, tik daiktų pavadinimai (pav. 26, 29), todėl neaišku, kokių principu vadovaujantis skirtingi daiktai pateko į vieną paveikslą. Parašai po trimis piešiniais (pav. 23—25) vie-



nodai skelbia „Puodų šukės“, ir tarp šių šukių kokios aiškesnės tvarkos nematyti. Pasitaiko ir negrabiai nupieštų daiktų, pvz., verps-tukai (pav. 35).

Iš dirbinių aprašymų beveik visiškai iškrito du svarbūs kompo-nentai: tiksli radimo vieta ir chronologija. Pirmo komponento ne-buvimas apskritai nesuprantamas ir visų ne kapuose rastų daiktų aprašymą verčia paprastu kolekcijos aprašymu. Todėl iš pateiktos medžiagos neįmanoma nustatyti, ar visi degintiniai kapai suardyti, ar kai kurios įkapės dar buvo išlikusios pirminėje vietoje, galbūt sudarė dirbinių kompleksus. Kai tokia medžiagos būklė, dirbinių chronologiją nustatyti labai sunku. Tačiau mėginimų tai padaryti, atrodo, buvo. Šitai skelbia teiginys, kad sudegintus mirusiųosius pradėta laidoti XIII a., o kapinyne rasta pavienių ir XII a. daiktų. Tačiau šie teiginiai tekste pliki, neparemti jokia medžiaga. Aptar-iant Obelių ežero radinius, praleistas tyrinėjimų eigos aprašymas, labai nuosekliai atsispindintis tyrinėtojo sukurtame filme „Obelių ežero turtai“, apie kurį knygoje, matyt, iš kuklumo nutylėta. O dėl skirtingos tyrinėjimo krante ir ežere metodikos susidarė skirtumas tarp iškastos medžiagos (pvz., ežere rasta mažiau keramikos šukių, nes į krantą iškeltose žemėse metalo iešikliai jų nefiksavo, o kran-te aptikta mažiau smulkių stiklo karolių, nes čia žemės nebuvo plaunamos).

Krante ir ežere rastų daiktų kolekcijos labiausiai skiriasi skai-čiumi: 700 ir 2400. Abu šie skaičiai nepilni, nes dalis XIII—XIV a. dirbinių krante liko netirtoje kapinyne dalyje po keliu, o iš ežero gausybę dirbinių XIX a. pradžioje išgraibė valstiečiai<sup>7</sup>. Abiejų ra-dimviečių daiktų rūšys labai panašios. Tai verčia ieškoti ryšio tarp kranto ir ežero, kartu ir paaiškinti, kodėl didžioji dalis XIII—XIV a. dirbinių atsidūrė ežere.

Autorius labai glaustai mėgina spręsti šiuos klausimus. Nepilnas lapas (p. 45—46), kuriame nagrinėjama neįprasta radimvietė ežere, savaime suprantama, negali atsakyti į visus iškilusius klausimus. Autorius tai pažymi, teigdamas, jog išgvildinti visas problemas „pri-reiktų atskiros studijos“ (p. 46). Kadangi Obelių ežero radiniai yra vieni svarbiausių ir gausiausių visoje kapinyne medžiagoje, verta kiek plačiau sustoti ties aiškinimais, kaip šie radiniai pateko į van-denį. Autorius laikosi nuomonės, nors ir su tam tikra išlyga (auko-jimas (p. 45), kad Obeliuose susiduriame su vietos gyventojų lai-dojimu vandenyje; o atkilėlius prūsus, skalvius ir nadruvius laidojo krante. Aiškinimas argumentuojamas tuo, kad krante: 1) laidojama su žirgais; 2) materialinė kultūra panaši į tų genčių teritorijose aptinkamas senienas; 3) kapų su žirgais priklausymą atsikėlėjams iš dalies patvirtina toponimika; o ežere: 1) rasta puodų šukių — galbūt urnų; 2) negalėjo būti tiek daug paaukotų žmonių; 3) I tūk-santmečio Lietuvos kultūrinė situacija; 4) Obeliuose nerasta VIII—XII a. kapų. Smulkus visų už ir prieš argumentų dėl laidojimo vandenyje ir prūsų atsikėlėlių nagrinėjimas išeina už šios recenzi-

<sup>7</sup> Ten pat. P. 222—223.

jos ribų. Iš knygos galima pasakyti tik tiek, kad šie teiginiai yra hipotetiniai. Tai pratarmėje pabrėžia ir A. Tautavičius. Juos reikia pirmiausia įrodyti, o ne stengtis paneigti. Įrodyti reikia ir tokius argumentus, jog ežere rasta kelios dešimtys kilogramų sudegintų žmonių kaulų. Apie jų tyrimus knygoje nėra nė žodžio, o K. Kozakovskis mini „žmonių ir žirgų kaulus“<sup>8</sup>, nurodydamas, deginti jie ar nedeginti. Visiškai plika mintis, jog brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių kapų irgi greičiausiai reikia ieškoti vandenyje. Knygoje neminimas joks šiai kultūrai skiriamas daiktas, rastas Obeliuose. Labai greitai, remiantis vieninteliu neįrodytu argumentu apie gausybę sudegintų žmonių kaulų ežere, iš esmės atmetama hipotezė apie ežero radinius kaip auką. Žodžiu, Obelių ežero paslaptis ir po tyrinėjimų lieka. Kartu lieka ir jausmas, jog monografija apie Obelių kapinyną dar nebaigta. Visai ne todėl, kad kai kuriose jos vietose galimi kiti vertinimai ar smulkūs pataisymai. Yra daug svarbesnių dalykų, kur kas platesnių, negu Obelių kapinyno medžiaga. Apie juos recenzijose nebuvo įprasta užsiminti. Svarbiausias iš jų — tai liūdnokas konstatavimas, jog šiandien mokslinė knyga priklauso ne vien nuo autoriaus plunksnos ir minties. Jai vienodos įtakos turi mažiausiai 3 veiksniai: pats autorius, leidykla ir įsisenėję šampai. Monografija „Obelių kapinynas“, deja, yra tas liūdnas atvejis, kai paskutinės dvi priežastys ryškiai nusvėrė autorių. Pirmiausia tai pati ploniausia iš šešių pasirodžiusių „Lietuvos archeologijos“ knygų — tik 108 p., kai pirmoji buvo 196 puslapių. Dėl šios priežasties iki minimumo sumažėjo iliustracijų, iškrito daug vertingo teksto (matyt, ir platesnė laidojimo ežere argumentacija). Kaip paaiškinti leidyklos prierašą p. 2, kad „nuo kito numerio „Lietuvos archeologija“ eis pakeistu viršeliu ir antraštiniu puslapiu“? Kur dingo užrašas ant knygos nugarėlės „Lietuvos archeologija“ ir tomo numeris, buvę penkiose ankstesnėse knygose? Ir pagaliau kaina — 3,10 rb. Tais pačiais metais Latvijoje išėjusi 214 puslapių I. Luozės knyga<sup>9</sup> (daug geresnis popierius, didesnis formatas, net su spalvota įklija, celofanuotu viršeliu) kainuoja tik 2,20 rb. Manau, daugiau pavyzdžių nereikia. Tai ne knygos autorių pastangų išdava.

Ne mažiau klatingai mokslinę literatūrą veikia ir įsisenėję šampai, šiuo atveju susiję su archeologinės medžiagos skelbimu. Archeologijos mokslo rašytiniai šaltiniai specifiniai, kuriami, galima sakyti, per lauko tyrinėjimus pagal aptinkamas materialinės kultūros liekanas. Nuo tyrinėtojo priklauso, kiek ir kokios informacijos bus paimta iš paminklo. Šia prasme Obeliai nėra išimtis. Monografijoje atsispindi tik tai, kas buvo paimta iš kapinyno, ir daugiau iš knygos autorių reikalauti negalima. Tačiau galima (ir reikia) reikalauti nešabloniško medžiagos pateikimo. Lietuvos archeologijoje jau bemaž dvidešimt metų gyvuoja niekur nerašyta kapinynų skelbimo tvarka — nei paskelbiamas paminklas, nei parašomas mokslinis veikalas. Tenkinamasi kažkokiu mokslo, mokslo populiarinimo

<sup>8</sup> Тен пат. Р. 222.

<sup>9</sup> Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины: Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.

ir aprašymo viduriu. O juk kadaise mokėta skelbti! Paimkime kad ir 1967 m. išėjusią knygą, skirtą Lietuvos pajūrio kapinynams<sup>10</sup>. Čia kiekvieno kapinyno medžiagos apžvalga turi kapų aprašymus. Šiandien nebenaudojamos ir suvestinės lentelės, bent iš dalies atstojančios kapų aprašymus<sup>11</sup>. Latviai savo kapinynų medžiagą skelbia ir su kapų aprašymais, ir su suvestinėmis kapų lentelėmis<sup>12</sup>. Ką duoda archeologui kapų aprašymas — komentuoti nereikia. Štai šio štampo Obelių kapinynas ir neišvengė.

Kad nesusidarytų įspūdis, jog visi knygos trūkumai turi objektyvias priežastis, reikia pasakyti — yra ir autorių padarytų klaidų. Antai, p. 48, pav. 81, XV a. kapų situacijos plane kapinyną kertantis kelias nežinia kodėl išplatėja iki 35 m, kai iš tiesų tėra 15 m pločio (p. 11, pav. 3). Nekritiškai vertinant šį planą, gali susidaryti įspūdis, jog liko neištirta apie pusę XV a. kapų. P. 68 skaitome, jog padaryta 13 XIII—XIV a. pentinių kirvių metalografinės analizės, o radinių aprašyme (p. 23) nurodyta, kad tokių kirvių iš viso rasta 12. Panašių pavyzdžių galima rasti ir daugiau, bet neklysta tas, kas nedirba.

Monografija apie Obelių kapinyną yra didelis ir reikšmingas Lietuvos archeologijai darbas. Tik jį reikia užbaigti: išleisti antrą tomą, kur būtų paskelbti kapų aprašymai, suvestinės lentelės, studija apie laidoseną vandenyje, K. Kozakovskio laiškas, dirbinių iš ežero metalografinės analizės. Obelių kapinyno medžiaga to verta.

Gintautas Z a b i e l a

**Analecta Cracoviensia.** Kraków: Polskie towarzystwo teologiczne w Krakowie, 1987. T. 19. 362 s.

1987 m. visas pasaulis, ypač Lenkija, plačiai pažymėjo Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejų. Ta proga buvo surengta nemaža mokslinių konferencijų, išspausdinta darbų. Recenzuojamas periodinio leidinio „Analecta Cracoviensia“ 19-tas tomas skiriamas Lietuvos krikštui, jo konsekvencijoms aptarti. Rinkinį sudaro 2 dalys: pirmojoje nagrinėjama istorinė problematika, antrojoje — teologijos klausimai. Recenzijoje aptariamos tik Lietuvos krikštą liečiančios istorinės problemos, pažymimi glaudžiausiai su Lietuvos istorija susiję straipsniai.

Rinkinys pradedamas K. Stopkos straipsniu „Lietuvos christianizacijos bandymai 1248—1263 m.“ (p. 3—68). Nors, kaip atrodytų iš pavadinimo, autorių domina tik Mindaugo mėginimas krikštytis, tačiau jis kelia kur kas daugiau problemų. Tai ir Lietuvos vidaus karo pradžia, Mindaugo santykiai su kaimyninėmis valstybėmis, tai ir Mindaugo krikštas ir karūnacija. Neatsitiktinė ir 1263 m. data, kuria baigiamas straipsnis. Tai Mindaugo mirties metai.

<sup>10</sup> Lietuvos archeologiniai paminklai: Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai. V., 1968.

<sup>11</sup> Lietuvos archeologija. V., 1979. T. 1.

<sup>12</sup> P vz., Z a g o r s k i s F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. Rīgā, 1987.

Analizuodamas Lietuvos vidaus karo priežastis, autorius nurodė, kad viena iš svarbiausių — kodėl rusų kunigaikščiai rėmė Mindaugo išvytus Tautvilą ir Vykintą, tai abipusės pretenzijos į jotvingių žemes (p. 9). Bet, matyt, ne vien tai. Jau Mindaugo valdymo pradžioje išryškėjo Lietuvos pretenzijos į kaimynines rusų žemes. Haličo kunigaikštystė taip pat pretendavo į Kijevo Rusios paveldėtojas. Todėl galima manyti, kad Lietuvos ir Haličo konfliktą išvyti kunigaikščiai tik paspartino. Tiesioginių jau paties Mindaugo valdų užgrobumo siekė antrasis Tautvilo ir Vykinto sąjungininkas — Rygos vyskupas. Iš jo rankų Tautvilui priėmus krikštą, prie antimindaugiškos koalicijos prisijungė ir Livonijos ordinas. Pastarajam, kaip teigia K. Stopka, Tautvilo krikštas nebuvo itin naudingas. Net Tautvilui nugalėjus, Livonijos ordinas negalėjo gauti to, ko labiausiai siekė — Žemaitijos. Čia juk Tautvilo dėdės ir sąjungininko Vykinto valdos. Tai viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl jis labai mielai priėmė Mindaugo pasiūlymą deryboms. Be visų kitų privalumų, kontaktų su kur kas galingesniu nei Tautvilas Lietuvos kunigaikščiu Mindaugu užmezgimas davė Livonijos ordinui pranašumą kovoje su nuolatinio savo varžovu Rygos vyskupu (p. 13—14). Matyt, pastutiniam K. Stopkos teiginiui būtų galima pritarti. Nuolatinė Livonijos ordino konfrontacija su Rygos vyskupu bei realus Mindaugo Lietuvos, kaip politinės jėgos, suvokimas ir pastūmėjo Andrių Stirietį į šį sandėrį. Antra vertus, nesinorėtų sutikti su kiek supaprastintu pasakojimu apie Mindaugo ir Livonijos ordino santykių užmezgimą K. Stopkos darbe. Vienaip ar kitaip, gausios Mindaugo vaišės ir dovanos davė Livonijos ordino magistrui galimybę rinktis, kurį iš kovojančių dėl valdžios lietuvių kunigaikščių paremti. Juk, Tautvilui užmezgus santykius su Rygos vyskupu, naujasis Livonijos ordino magistras susitaikė su vyskupu. Tai, žinant šių dviejų jėgų santykius Livonijoje, nebuvo dažnas atvejis. Vadinasi, Livonijos ordinui rūpėjo bent mažiausia galimybė susilpninti Lietuvą, o ne kokie labai konkretūs planai. Andrius Stirietis, būdamas blaivus politikas, suvokė, kad, remdamas Mindaugą, jis laimės daugiau, nei būdamas Tautvilo sąjungininku. Kartu mums atrodo gana abejotini samprotavimai apie Livonijos ordino planus gauti iš Mindaugo Žemaitiją jau pačių derybų su juo pradžioje. Šis teiginys, kaip ir tvirtinimas apie Ordino siekimą užgrobti Žemaitiją XIII a., — mūsų pačių modernaus požiūrio perkėlimas į ankstesnius laikus, dabartinio karo taktikos ir strategijos suvokimo skyrimas Vokiečių ordinui. Nereikia juk užmiršti, kad Žemaitija Mindaugo valstybėje, kaip ir per visą XIII—XIV a., buvo silpniausia grandis. Be to, ar galima apie tokius planus kalbėti XIII a. 5—6 dešimtmetyje, kai po atsiktinių veiksnių nulemtu Šiaulių mūšio (1236 m.) ir 1250 m. žygio į Žemaitiją neturime kitų tai patvirtinančių faktų. Išnagrinėję vėlesnius įvykius, galime konstatuoti, kad XIII a. 6—7 dešimtmečio žemaičių susidūrimus su Ordinu sukėlė patys žemaičiai, jų siekimas įsitvirtinti pietų Kurše. Ir tai jie darė gana sėkmingai: dalį Kuršo vis dėlto užvaldė.

Nematyti aiškių Vokiečių ordino planų užgrobti Žemaitiją ir pra-

sidėjus reguliariam lietuvių karui su kryžiuočiais XIII a. pabaigoje. Žemaitija intensyviau puolama 1289—1294 metais. O vėliau atakuojamos Panemunės pilys, priklausomos nuo didžiojo kunigaikščio (t. y. politiniu požiūriu ne Žemaitija), arba atskiri jų žygiai į Žemaitiją nerodo buvus tam tikro apgalvoto plano. Tai puolimai, nukreipti prieš tas vietas, kurias galima nusiaubti su kur kas mažesniais nuostoliais.

Livonijos ordino planai dėl Žemaitijos K. Stopkos darbe yra šalutinis klausimas. Plačiau prie jo sustoti vertė tai, kad šis teiginys kartojamas ne viename darbe ir virto jau aksioma. Kartu šios problemos iškelimas yra neatsitiktinis. K. Stopkos darbui būdinga tai, kad į visa, kas dėjosi Lietuvoje, autorius žiūri per kitų šalių interesų prizmę. Antai jis teigia, kad Lietuvos paskelbimas šv. Petro lenu, Mindaugui priėmus krikštą, buvo Livonijos ordino pastangų rezultatas ir jam labai naudingas (p. 19). Toks teiginys argumentuojamas gana paprastai: Livonijos ordinas rėmė Mindaugą ir buvo jo tarpininkas santykiuose su popiežiumi. Tai atitiko Ordino interesus jo kovoje su Rygos vyskupu (p. 24). Tačiau šiuo atveju norisi paklausti autorių, ką pralaimėjo Lietuva, išeidama iš Livonijos vyskupų priklausomybės. Net neatsakant aišku: tuo Lietuva išvengė vienos iš agresijų vykdančios jėgos — bažnytinės valdžios. Vadinaisi, tai naudinga toli gražu ne tik Ordinui.

Nors daugeliu atvejų K. Stopka Lietuvą laiko istorijos objektu, kai kada priverstas pripažinti tam tikrą Lietuvos siekimų savarankiškumą. Prie vien Lietuvos interesus atitinkančių veiksnių straipsnio autorius priskiria Mindaugo išrūpintą teisę vainikuoti karaliaus vainiku savo įpėdinius (p. 30). Tokių jo žingsnių, neatitinkančių Ordino interesų, buvo, matyt, ne vienas. Neatsitiktinai 1253 m. viduryje iš Livonijos ordino pašalinamas Andrius Štirietis. Žinant jo ištis glaudžius santykius su Mindaugu, veikiausiai po 1253 m. liepos mėn. Mindaugo donacinio akto jis jau nebepatenkino Livonijos ordino maksimalistinių interesų. Mindaugo savarankiški veiksmai bei Andriaus Štiriečio nušalinimas nuo Lietuvos reikalų galėjo būti pagrindinė priežastis 1254 m. tam tikro Lietuvos ir Livonijos ordino santykių atšalimo, į kurį pagrįstai atkreipia dėmesį straipsnio autorius.

Reziumuodamas Mindaugo krikšto istoriją, K. Stopka pažymi, kad Lietuvos christianizacijos nesėkmę lėmė silpnas feodalizmo išsivystymas Lietuvoje. Tai neleido Mindaugui sukurti bažnytinės organizacijos, todėl jis po Durbės mūšio 1260 m. vėl atkrito į pagonybę. Tai iš tiesų būta bene svarbiausios Mindaugo krikšto nesėkmės. Tačiau reikia paminėti ir kitą ne mažiau svarbų veiksnių: vokiečių riterių agresiją į Lietuvą. Kaip tik nuolatinė vokiečių riterių išpuolių grėsmė nedavė laiko bažnytinei organizacijai sukurti. Lietuva XIII a. viduryje buvo kur kas nepalankesnėje situacijoje nei, tarkim, X a. Lenkija. Kartu svarbiausia Lietuvos krikšto nepasisekimo priežastimi reikėtų laikyti išorinį veiksnių. Daug prie šios nesėkmės prisidėjęs menkas Mindaugo Lietuvos ekonominis išsivystymas tebuvo šalutinė priežastis.

Antrajame straipsnio skyrelyje K. Stopka nagrinėja Rytų bažnyčios įtaką Lietuvoje (p. 34—39). Daugiausia dėmesio sutelkia į Vaišelgą, kaip pagrindinį stačiatikybės poveikio Lietuvai rodiklį. K. Stopka netgi spėja, kad šio Mindaugo sūnaus valdymo pabaigoje galėjo kilti Lietuvos stačiatikiško krikšto projektas. Tačiau, kaip pažymima straipsnyje, apie tai šaltiniuose nekalbama. Be to, reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad Lietuvoje nebuvo politinio būtinumo priimti stačiatikybę.

Paskutinis K. Stopkos darbo skyrius skiriamas aptarti lenkų kungaiškųjų siekimams christianizuoti Lietuvą. Pastarasis klausimas nagrinėjamos problematikos atžvilgiu yra šalutinis, nes šiame poskyryje autorius daugiausia dėmesio skiria jotvingių klausimui. Pastarieji toli gražu ne visi ir tik retkarčiais pakluso Mindaugui. Nors, kita vertus, reikia pripažinti, kad iš tikrųjų buvo tam tikrų lenkų planų dėl Lietuvos. Tai rodo kai kurios popiežiaus bulės. Tačiau jiems įvykdyti, kaip teigia K. Stopka, nebuvo pakankamai jėgų.

Suprantama, išsamiai aptarti K. Stopkos darbą keliuose puslapiuose neįmanoma, todėl trumpoje apžvalgoje atkreipėme dėmesį tik į keletą labiausiai diskutuotinių klausimų ir visiškai palikome nuošalyje įvykių datavimo problematiką, kuri taip pat kelia abejonių<sup>1</sup>.

K. Stopkos pradėtą krikščionybės kelio į Lietuvą apžvalgą tęsia J. Vyrozumskio straipsnis „Lietuvos christianizacijos bandymas Gedimino laikais“ (p. 69—90). Jo pradžioje pažymima, kad Lietuvos istorijoje kaimynai mato kieno nori, bet ne pačios Lietuvos interesus, ir užsibrėžia tikslą pažvelgti į šią problemą iš bešališko stebėtojo pozicijų. Autorius nurodo, jog XIV a. pradžioje Lietuvos visuomenė ryškiai pasikeitė. Religinė tolerancija, anot J. Vyrozumskio, ypač pasireiškė Lietuvoje Gedimino valdymo metais. Todėl ir jo mėginimas krikštytis 1323—1324 m. nebuvo atsitiktinis.

Apžvelgdamas Gedimino kilmės teorijas, straipsnio autorius suabejoja, kad Gediminas galėjo būti Vytenio brolis. Anot jo, šaltiniuose pavartotas „frater“ ne visada rodo tiesioginį giminystės ryšį. Tačiau vargu ar vien šio teiginio pakanka paneigti istoriografijoje jau įsigalėjusiam teiginiui, juo labiau kad jį patvirtina ir kai kurie netiesioginiai šaltinių duomenys. XIII a. antrojoje pusėje Lietuvoje pastebimi pirmieji „diarchinio valdymo“ požymiai<sup>2</sup>. Antai kartu su Butigeidžiu veikia jo brolis Pukuveras-Butvydas; šiam įsigalėjus Lietuvoje, submonarcho vietą užima jo sūnus Vytenis. Kaip tik prie jo į antrąją vietą iškyla Gediminas. Ankstesnių metų analogijos rodytų, kad juos siejo glaudus giminystės ryšys. Praėjus vos keleriems metams po Vytenio mirties, rygiečiai kalba apie Vytenį kaip Gedimino brolių. Neturime jokio pagrindo abejoti šiuo viena-laikiu šaltinio liudijimu.

Autorius, kaip ir daugelis jo pirmtakų, kalbėdamas apie 1317 m.

<sup>1</sup> Plg. Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989. P. 102—103, 107.

<sup>2</sup> Гудавичюс Э. По поводу так называемой «диархии» в Великом княжестве Литовском // Feodalisms Baltijās regionā. Rīgā, 1985. Lpp. 35—45.

popiežiaus Jono XXII laišką, siūlantį Gediminui priimti krikštą, mato čia lenkų aspiraciją. Manytume, tokia prielaida visiškai be pagrindo. Apie tą patį laiką Jonas XXII tokius raginimus išsiuntė ir kitiems valdovams nekatalikams<sup>3</sup>. Tai rodo, kad laiškas Gediminui tebuvo eilinė kurijos propagandinė akcija. Aptardamas 1323—1324 m. Gedimino mėginimą krikštytis, autorius daug dėmesio skiria laiškų autentiškumui. Jis neabejoja šių dokumentų patikimumu, kaip ir Gedimino plano priimti krikštą rimtumu. J. Vyrozumskis bene plačiausiai iš visų lig šiol tyrinėjusių šią problemą aptaria popiežiaus instrukcijų legatams, vykstantiems į Lietuvą, reikšmę. Kaip tik iš kompetencijos apibrėžimo matyti, kokių didelių įgaliojimų jie turėjo (iki atskiros bažnytinės metropolijos įsteigimo, bažnyčių konsekrovimo ir kt.). Aptardamas svarbiausias krikšto akcijos žlugimo priežastis, jis nurodė, kad pagrindinė šių Gedimino sumanymų žlugimo priežastis — žemaičių ir stačiatikių rusų opozicija.

P. Rabikauskas straipsnyje „Lietuvos krikštas“ (p. 92—104) daugiausia dėmesio skiria tiesioginei 1387 m. Lietuvos įvykių analizei. Kaip ir kiti tyrinėtojai, rašę apie tai, jis remiasi Jono Dlugošo kronika. Tačiau paskutiniu metu pasirodė nemaža darbų, kaip antai, Z. Ivinskio ir kt., kuriuose abejojama šio šaltinio patikimumu. P. Rabikausko darbo naujumą ir sudaro tai, kad, kritiškai įvertinęs šį šaltinį, jis sugebėjo iškelti naujus arba istoriografijoje nepagrįstai primirštus Lietuvos krikšto momentus. Autorius dar kartą pabrėžė, jog Jonas Dlugošas, aprašydamas Lietuvos krikštą, panaudojo autentiškus šaltinius: popiežiaus Urbono VI bulę Dobrogostui (1388. III.12), 1387 m. Jogailos privilegiją Vilniaus miestui. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į gana ilgą rengimosi pačiam krikšto aktui laikotarpį. Antai autorius pažymėjo, kad naujoji katedra buvo pradėta statyti 1386 m. sausio mėnesį. Verti dėmesio ir P. Rabikausko samprotavimai dėl pačios krikšto formos. Kaip žinoma, Jonas Dlugošas nurodė, kad lietuviai, suvaryti būriais, buvo pakrikštyti prie upės. Priešingai, negu nemaža dalis kitų istorikų, P. Rabikauskas neabejoja šio nurodymo pagrįstumu. Jo nuomone, Lietuvoje 1387 m. krikštijant aukštaičius, buvo panaudotas „aspersio“ būdas, plačiai taikytas ir kitur (p. 100—101). Visiškai reikėtų pritari ir P. Rabikausko darbo išvadoms: krikšto priėmimu buvo pašalintas Vokiečių ordino agresijos ideologinis pagrindimas, krikščionybė atvėrė galimybes perimti Europos kultūrą, katalikybė nemaža prisidėjo prie lietuvių tautos išlikimo.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti T. Vasilevskio darbą „Stačiatikiški Jogailos ir Vytauto vardai“ (p. 105—116). Iš esmės tai K. Stopkos straipsnio skyriaus apie Rytų bažnyčios įtaką Lietuvoje tęsinys. Autorius pažymi, jog stačiatikių įtaka Lietuvoje ypač sustiprėjo XIV a. antrojoje pusėje. Jis iškėlė prielaidą, kad apie 1340 m. ar prieš pat mirtį Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas (1345—1377) buvo susipažinęs su stačiatikybės tikėjimo tiesomis, t. y. buvęs katachumenas. Teiginį, kad Algirdas rengėsi priimti sta-

<sup>3</sup> Spuler B. Die goldene Horde. Leipzig, 1943. S. 235.

čiatikybę, T. Vasilevskis grindžia XIV—XV a. sudarytu Tverės metraščiu. Šiuo metu jis yra dingęs ir žinomas tik iš XVI a. Spiridonovo-Savos kompiliacijos. Daug dėmesio šaltinyje skiriama Julijonos Tveriškės, antrosios Algirdo žmonos, nuopelnams platinant stačiatikybę. Jame, be kita ko, sakoma, kad Lietuvos didysis kunigaikštis išpažino šį tikėjimą. Panašaus turinio informacija, kaip pažymėjo T. Vasilevskis, nurodoma Lietuvos metraštyje (Bychovco kronikoje) ir kt. XVI—XVII a. šaltiniuose. Tad, atrodo, nemaža šaltinių remia šį teiginį. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad visi jie gana vėlyvi. Net, jeigu laikytume, kad Spiridonovo-Savos kompiliacijoje iš tikro panaudotas nežinomas XIV—XV a. Tverės metraštis, tai padėties nekeičia. Šio metraščio tikslas — išaukštinti stačiatikybės platintoją Julijoną — leidžia tikėtis didelio tendencingumo. Kaip buvo kuriamas šventųjų-kankinių kultas, gana gerai parodė beveik vienalaikiai šaltiniai, aprašę pranciškonų kankinių nužudymo Vilniuje istoriją. Remtis Lietuvos metraščio informacija, sprendžiant šį klausimą, rizikinga jau vien todėl, kad nemaža jos dalis apie Algirdą nepatikima. Šio metraščio tikslas yra išaukštinti Vytauto ir Goštautų vaidmenį, o Algirdaičių istorija kronikos autorių mažai domino. Žinios apie šią giminę paimtos iš tokių pat vėlyvų ir nepatikimų šaltinių.

Todėl ši T. Vasilevskio išvada, atrodo, nepagrįsta, juo labiau kad yra nemaža šaltinių, liudijančių Algirdą visą laiką buvus pagonį. 1343 m. pskoviečių kviečiamas į Pskovo kunigaikštystės sostą Algirdas atsisakė, itin neigiama jo pažiūra atsiskleidė laiške Konstantinopolio patriarchui 1354 m., palaidotas jis taip pat pagal pagonių papročius<sup>4</sup>. Visi šaltiniai, kurie tai nurodo, yra to paties laikotarpio su aprašomais įvykiais.

Nepakankamai pagrįsta, atrodo, ir antroji T. Vasilevskio išvada — dėl Jogailos stačiatikiško vardo. Šią savo tezę, be vėlyvų rusų šaltinių, autorius mėgina remti ir kai kurių vienalaikių šaltinių užuominomis. Antai autorius spėja, kad ketinimų priimti stačiatikių krikštą Jogaila galėjo pareikšti 1382 m. žemaičių pasiuntiniams. Žinoma, kad jo atsakymas dėl krikšto priėmimo veikiausiai buvo teigiamas. Tačiau nė vienas iš šaltinių nerodo Jogailą galvojus priimti stačiatikybę. Kaip matyti iš visos 1380—1382 m. politinės situacijos, — dažnos Jogailos derybos su Ordinu, tais pačiais metais sudaryta, bet taip ir neratifikuota Dubysos sutartis, — labiausiai tikėtina, jog jau šiuo laikotarpiu buvo Lietuvos katalikiškas planas. Jogaila, beje, kaip rodo Dubysos susitarimas, katalikybę buvo pažadėjęs priimti iš kryžiuočių rankų. Tad šis T. Vasilevskio argumentas atkrinta. Kad Jogaila buvo stačiatikis ar rengėsi priimti stačiatikybę, T. Vasilevskio nuomone, rodo ir kiti faktai. 1381 m. Kęstučiui užėmus Vilnių, Jogailai buvo paskirta Vitebsko kunigaikštystė. Būdamas rusų kunigaikštystės valdovas, jis turėjo pri-

<sup>4</sup> Полное собрание русских летописей. Спб., 1898. Т. 5. С. 13; Budreckis A. Algirdas. Chicago, 1982 (žr. 2 priedą); Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. Bd. 2. S. 112.



imti stačiatikybę. Tačiau, kaip matyti iš atskirų pavyzdžių, toli gražu ne visi rusų kunigaikštystės valdę lietuvių kunigaikščiai priimdavo Rytų krikščionybę. Antai, veikiausiai būdamas pagonis, Polocką valdė Gedimino brolis Vainius, kai kurie kiti XIV a. pabaigoje gyvenę Gediminaičiai. Pagaliau šį faktą patvirtina ir Skirgailos mėginimas įsitvirtinti Polocke, nepriėmus stačiatikybės. Todėl, kalbant apie Lietuvos politiką rusų žemių atžvilgiu, reikia atsižvelgti į jų integravimosi į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę laipsnį. Vitebsko kunigaikštystė buvo gana tvirtais saitais susijusi su Lietuva, todėl lietuvių kunigaikščiai mažai paisė šios kunigaikštystės interesų.

Vargu ar T. Vasilevskio prielaidą dėl Jogailos stačiatikiško krikšto patvirtina 1947 m. L. Čerepnino paskelbti Lietuvos ir Maskvos kunigaikštystės sąjungos projektai. Neabejodami jų buvimu, norėtume atkreipti dėmesį į tai, kad nuo Lietuvos juos sudarinėjo Algirdo antroji žmona Julijona. Už Jogailą ji pasižada apvesdinti jį su Maskvos kunigaikščio dukterimi ir t. t. Jogailos nedalyvavimas šiose derybose leistų kelti dvi prielaidas: pirma, Julijona veikė savarankiškai, be Jogailos žinios, antra, Jogaila buvo nesavarankiškas Lietuvos valdovas. Antroji versija, žinant, kaip greit Jogaila susidorojo su savo motina po pergalės prieš Kęstutį, atkrinta. Kartu atkrinta ir eilinis T. Vasilevskio argumentas.

Visiškai reikėtų pritarti straipsnio autoriaus nuomonei dėl Vytauto stačiatikių krikšto. Šį faktą patvirtina autentiški šaltiniai: 1390 m. Vytauto skundas, Lietuvos metraštis ir kt. Tačiau vėlgi teigti, kad Vytautas buvo tik katachumenas, kaip, beje, ir priėmęs stačiatikių krikštą, gana rizikinga.

Jau minėjome, kad rinkinio straipsniuose į Lietuvos krikštą žiūrima gana plačiu aspektu. Du straipsniai — S. Šcuro ir Z. Kovalskos-Urbankovos — skiriami atskiriems Lietuvos unijos su Lenkija klausimams aptarti. Pirmajame iš jų — „Lenkijos su Lietuva unijos negociantai ir jų karjeros“ — (p. 181—205) aptariamos lenkų diplomatų pastangos siekiant sudaryti uniją. Straipsnio autorius laikosi istoriografijoje bene plačiausiai paplitusios nuomonės, kad pradinis unijos projektas gimė 1384 metais. Verti dėmesio samprotavimai dėl galimo Hanulo dalyvavimo sudarant Krėvos unijos projektą. Autorius kruopščiai aptaria lenkų diplomatų, dalyvavusių derybose dėl unijos, tolesnę politinę karjerą. Antrajame — „Lenkijos ir Lietuvos unija 1385—1413 m. naujausioje lenkų istoriografijoje“ — (p. 206—221) supažindinama su svarbiausiais lenkų istorikų darbais šia tema. Straipsnyje duodama ir lenkų istorikų emigrantų darbų apžvalga.

Dėmesį patraukia T. M. Trajdos straipsnis „Bernardinų fundacija Senuosiuose Trakuose“. Autorius atkreipia dėmesį, kad Trakų bernardinų vienuolyno fondatoriai buvo politiniai priešininkai — Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, Lietuvos inkorporavimo į Lenkiją šalininkas Petras Vyša ir abatas Mstislavas. Nors iš pradžių Trakų bernardinai priklausė nuo Tyneco (Lenkijoje) bernardinų, tačiau gana greitai iš šios priklausomybės išsivadavo. 1423 m. Vilniaus vyskupas abatu patvirtino vietos vienuolį Jokūbą. Nors Vy-

tauto pozicija šiuo klausimu nežinoma, tačiau straipsnio autorius spėja, kad tam buvo pritarta. Trakų bernardinų išsilaisvinimas iš Lenkijos įtakos galėjo būti Vytauto plano sukurti nepriklausomą bažnytinę organizaciją dalis.

Lenkijoje vis labiau intensyvėja Žalgirio mūšio problematikos tyrinėjimai. Šiame rinkinyje yra M. Kovalčyk straipsnis „Griunvaldas pamokslinėje-kronikinėje XV a. pabaigos tradicijoje“ (p. 255—275). Jame kalbama apie religinius tekstus, duodančius informacijos apie Žalgirio mūšį. Kaip nustatė straipsnio autorė, juose kartojami J. Dlugošo ir kitų žinomų šaltinių faktai. Straipsnis ir minėtų šaltinių publikacija įdomūs tuo, kad parodo, kokią didelį atgarsį šis mūšis turėjo per visą Lenkijos istoriją. Be jau aptartų, rinkinyje spausdinami šie darbai: R. Zavadskio — skirtas karalienės Jadvygos kulto formavimuisi, S. Nimano — „Slaviškas karalienės Jadvygos vardas“, Č. Stavisko — „Užrašas ant Drezdeno taurės“, M. Markovskio — skirtas Jogailaičių universitetui Krokuvoje, L. Korčak — „Kazimiero Jogailaičio rytų politika 1440—1449 m.“, A. Rožyčkos-Bryzek — „Nežinomas „Graeco opere“ paveikslas, funduotas Vladislovo Jogailos“, J. Kalinovskos — „Jonas Hinča iš Rogovo ir jo veikla pirmųjų Jogailaičių dvare“, L. Pechniko — „Senosios Vilniaus Akademijos kultūriniai ryšiai su Vakaraais“. Tikimės, kad rinkinyje paskelbti darbai susilauks didelio tyrinėtojų dėmesio.

Alvydas Nikžentaitis

**Egidijus Aleksandravičius. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831—1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai.**— V.: Mokslas, 1989. 135 p. 2000 egz. (Lietuvos TSR MA Istorijos in-tas)

Malonu konstatuoti, kad XIX a. Lietuvos istorijos tyrinėtojų gretos pasipildo naujais vardais. Todėl su smalsumu imi į rankas Egidijaus Aleksandravičiaus tik ką pasirodžiusią knygą „Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831—1863 metais“. Susidomėjimą didina tai, kad autorius knygos objektu pasirinko istorinėje literatūroje iki šiol bene mažiausiai ištirtą XIX a. laikotarpį.

Nors knyga nedidelė, manytume, autorius susidorojo su iškilusia užduotimi ir nušvietė bei aptarė svarbiausius organizacinius kultūrinio sąjūdžio aspektus. Kaip mokslinis veikalas, ji yra pilnos struktūros: turi istoriografinę dalį, reziumę rusų kalba, literatūros ir šaltinių sąrašą, asmenvardžių rodyklę.

Įvado pradžioje autorius nusako tyrimo objektą, pateikia problemą liečiančios literatūros istoriografinę apžvalgą: pradeda rusų carinės oficialiosios istoriografijos koncepcijų komentavimu, lenkų, lietuvių istorikų nemarksistų darbų analize. Po to pristatoma marksistinė, tarybinė lietuvių istoriografija. Įvado pabaigoje apibūdinami studijoje panaudoti ir į 3 svarbiausias grupes suskirstyti šaltiniai.

Knygą sudaro trys skyriai.

Pirmasis skyrius „Legalios kultūros ir mokslo draugijos po 1831 m. sukilimo“ susideda iš trijų poskyrių:

1. Socialinės ir politinės kultūrinio sąjūdžio sąlygos.
2. Vilniaus labdarybės draugijos veiklos kultūriniai aspektai.
3. Vilniaus medicinos draugijos pastangos išsaugoti universiteto kultūrinės veiklos tradicijas.

Pirmajame poskyryje autorius daugiau kalba ne apie politines, o apie socialines kultūrinio sąjūdžio sąlygas. Tiesa, jis pastebi, jog po 1830—1831 m. sukilimo keitėsi Nikolajaus I politika Lietuvoje (p. 19). Sustiprėjo „vyriausybės pastangos išplėsti savo kompetencijas krašto kultūros valdymo srityse“ (p. 24). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad vyriausybės politika neretai „buvo labai prieštaringa“ (p. 19).

Antrajame poskyryje rašoma, jog uždaryto Vilniaus universiteto tam tikras funkcijas perėmė Labdarybės draugija. Ji siekė išlaikyti autonominę padėtį, tačiau 5-ajame dešimtmetyje buvo perduota Vidaus reikalų ministerijai.

Trečiajame poskyryje, kaip matyti jau iš pavadinimo, analizuojama Vilniaus medicinos draugijos kultūrinė veikla, pastangos išsaugoti Vilniaus universiteto tradicijas. Tačiau, kaip rašo autorius, „galimybės kiek labiau išplėsti kultūrinį mecenatavimą buvo labai ribotos“ (p. 33). Teko ieškoti kitokių organizacinės veiklos formų. Dėl to ir imta kurti Vilniaus archeologijos komisiją ir Senienų muziejų.

Antusias skyrius „Vilniaus archeologijos komisijos veikla kultūrinio sąjūdžio pakilimo metais (1850—1863)“ turi taip pat tris poskyrius.

1. Archeologijos komisijos susikūrimas ir caro valdžios požiūris į ją.

2. Vilniaus archeologijos komisijos kultūrinė organizacinė veikla.

3. Lituonistiniai Vilniaus archeologijos komisijos veiklos aspektai.

Pirmajame poskyryje gana plačiai ir smulkiai nagrinėjama caro vyriausybės politika, kuri, autoriaus nuomone, „buvo gana komplikuota ir net prieštaringa“ (p. 35). Steigdama Archeologijos komisiją, caro vyriausybė siekė surinkti „visa tai, ką Lietuvos praeityje buvo galima rasti rusiško, susieto su stačiatikių tikėjimu“ (p. 35—36), ir, antra, „surinkti senus dokumentus ir senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės praeitį primenančias relikvijas į vieną valdžios kontroliuojamą instituciją“, kad, „palankiai situacijai susiklosčius, būtų galima pašalinti iš ekspozicijos, o kartu ir iš apyvartos visuomenėje“ (p. 41). Caro vyriausybės perėjimą „prie atviros priverstinės asimiliacijos politikos“ autorius sieja su 1861 m. baudžiamos panaikinimu (p. 43). 1865 m. „Archeologijos komisijos likvidavimas simbolizavo ištisos Lietuvos kultūrinės epochos pabaigą — bajorijos kultūros valdymo monopoliumi buvo suduotas lemiamas smūgis...“ (p. 47).

Antrajame poskyryje, rašant apie Archeologijos komisijos kultūrinę veiklą, atkreipiamas dėmesys į tai, kad ji vienus tikslus dekla-

ravo oficialiai, o kitus slėpė „už sandariai užvertų komisijos organizatorių salonų durų“ (p. 48). Komisija buvo stambiausias meno mecenatas, stengėsi kurti „visos Lietuvos kultūrinio judėjimo organizacinį centrą Vilniuje“ (p. 52), turėjo svajonę „atgaivinti Vilniaus universitetą“ (p. 52) ir kt. Taigi ji vaidino „itin svarbų [...] vaidmenį XIX a. vidurio Lietuvos kultūriniame gyvenime“ (p. 58).

Trečiajame poskyryje autorius pastebi, kad „tiesioginis komisijos vaidmuo lietuvių nacionalinės kultūros raidai lieka neatskleistas“ (p. 58). Jos „istoriniai tyrinėjimai daugiausia lietė politinės istorijos problemas“ (p. 58), o „lietuvio sąvoka vis dar buvo bajoriška“ (p. 64). Komisija ignoravo lietuvių kalbos ir folkloro tyrinėjimą (p. 64). Kita vertus, ji šiek tiek skatino lietuvių kultūros raidą, buvo gera intelektualinės veiklos mokykla, jos tikrasis narys buvo M. Valančius, komisijoje dirbo M. Akelaitis, nariais bendradarbiais tapo L. Ivinskis ir A. Kašarauskas. Ir vis dėlto ano meto aplinkybės „vertė lietuvių demokratinės kultūros veikėjus galvoti apie savarankišką kultūrinį-organizacinį centrą“ (p. 64).

Trečiasis skyrius „Lietuvių demokratinės kultūros židiniai“ susideda iš keturių poskyrių:

1. S. Daukanto organizacinė veikla Peterburge.

2. Lietuvių inteligentijos bei studentijos veikla Peterburge ir Maskvoje.

3. M. Valančiaus organizacinė veikla ir lietuvių kultūros židinio susiformavimas Varniuose.

4. Pasaulietinės inteligentijos bandymas kurti savarankišką kultūros židinį:

a) Jaunsvirlankos eksperimentas.

b) Lietuvių demokratinės inteligentijos veikla Vilniuje 1859—1863 metais.

Pirmajame poskyryje, reziumuodamas išdėstytą faktinę medžiagą, autorius daro išvadą, kad „S. Daukanto bičiulių būrelis per keliolika gyvenimo Peterburge metų suformulavo svarbiausias kultūrinės veiklos kryptis, padėjusias pagrindus nacionalinės lietuvių kultūros plėtotei“ (p. 76), ir kad „vėlesnė demokratinės lietuvių kultūros veikėjų karta iš esmės plėtojo tai, kas S. Daukanto pradėta...“ (p. 77).

Antrajame poskyryje, trumpai pastebėjęs, kad „tam tikrą reikšmę lietuvių kultūriniam sąjūdžiui turėjo Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje veikusi vadinamoji Baublio karalystė“, kuri, „nors ir neperaugo savišvietos rėmų, turėjo tam tikrą reikšmę lietuvių kultūriniam judėjimui“ (p. 78), dėmesį sutelkia į Maskvos universiteto lietuvių studentų veiklą. Ją autorius dalija į du etapus: „vienas jų truko iki 6-ojo dešimtmečio vidurio, o kitas baigėsi 1863 m. sukilimo mūšiais“ (p. 79). Maskviškiai lietuviai svarbiausiu uždaviniu laikė pasirengti savarankiškai dirbti kultūrinį darbą Lietuvoje. Čia susikūrė J. Koncevičiaus vadovaujamas savarankiškas kultūros židinytis, įgavęs pozityvizmo bruožų (p. 83).

Trečiajame poskyryje autorius formuluoja teiginį, kad XIX a. viduryje Varniuose susirinko nemenkos mokslinės ir intelektualinės

pajėgos, trumpam padariusios šį miestelį svarbiausiu lietuvių kultūros židiniu, kuris „prisidėjo prie lietuvių valstiečių kultūros kilimo, savo etninės priklausomybės pajutimo ir nacionalinės savimovės formavimosi“ (p. 91). Toliau autorius rašo, jog „1850—1863 m. beveik visų lietuvių kultūrinių akcijų gijos vedė į Varnius“ (p. 92).

Paskutiniame poskyryje nurodoma, kad gydytojas „P. Smuglevičius paliko savo pėdsakus lietuvių kultūrinio judėjimo istorijoje, sukurdamas pasaulietinės, demokratinės kultūros židinį savo dvare“ (p. 98). O M. Akelaičio ir jo bičiulių kultūrinė veikla Vilniuje truko labai trumpai. Ji „buvo pereinamojo pobūdžio: tiek chronologiškai, tiek idėjiškai ji buvo jungiamoji grandis tarp XIX a. pirmosios pusės kultūrinio judėjimo, vadovaujamo S. Daukanto, M. Valančiaus ir kitų XIX a. pabaigos nacionalinio judėjimo dalyvių“ (p. 103).

Knyga baigiama išvadomis, kurios remiasi skyriuose pateikta faktine medžiaga ir atlikta analize.

Nors, mūsų supratimu, recenzijai lyg ir nederėtų komplimentų sakymas, tačiau norisi pažymėti, kad recenzuojama knyga daro gero mokslinio darbo įspūdį. Joje gana daug naujų duomenų, naujų minčių. Ypač informatyvūs skyreliai apie S. Daukanto organizacinę veiklą Peterburge, Varnių židinį ir kt. Visa tai, be abejo, padės tyrinėti lietuvių tautinį atgimimą.

Tačiau istorijos mokslas, lygiai kaip ir filosofija, negali būti išbaigtas, tuo labiau kuomet liečiamas iki šiolei labai mažai ištirtas laikotarpis. Todėl ir skaitant knygą, kyla nemaža klausimų, pastebima abejotinų, per daug kategoriškų teiginių. Pirmiausia nerandame pagrįstos argumentacijos, kodėl pasirinktos 1831—1863 m. chronologinės ribos. Kodėl, pvz., ne 1832—1862 m. ir pan. Kas tai, naujas kokybinis kultūrinio sąjūdžio Lietuvoje etapas, naujas lietuvių tautinio atgimimo laikotarpis ar tiesiog laisvai pasirinkti trys XIX a. dešimtmečiai? Apskritai knygoje bent kiek pasigendama platesnio analizuojamų reiškinių ir procesų ryšio su lietuvių tautinio atgimimo kontekstu.

Vertinant istoriografinę dalį, tenka pasakyti, jog E. Aleksandravičius nueina daugiau autorių bei veikalų konstatavimo keliu, neatkreipdamas dėmesio į tai, kad tarybiniais metais lietuvių istorikai apskritai beveik nelietė kultūros raidos, jos kokybinio kitimo ir augimo problemų. Pažangiais dalykais buvo laikomi tik tie reiškiniai, kurie siejosi su revoliuciniais demokratais, darbininkų sąjūdžiu bei marksistine mintimi ir pan. Į istorinę literatūrą negalėjo prisiskverbti net pati tautos atgimimo sąvoka, ir, atrodė, kai kam būtų gero, kai patogiau gyventi, jei to atgimimo būtų visai nebuvę. Blaivesnių ir objektyvesnių intonacijų tebuvo literatūros istorikų darbuose. O iš autoriaus pateiktos istoriografinės apžvalgos atrodo, lyg stalininių deformacijų mūsų respublikos istorijos moksle apskritai nebuvo.

Skaitydami caro vyriausybės politikos analizei skirtus puslapius, pasigendame bendresnio žvilgsnio į ją. Visai neaišku, kokie šio laikotarpio strateginiai tos politikos tikslai (iš knygos atrodo, kad jų visai nebuvo). Autorius nepaaiškina, kodėl „Nikolajaus I valdymo metu biurokratinis Rusijos aparatas tiesiogiai dar neįstent-

gė reguliuoti (net sau norima kryptimi) Lietuvos mokslo bei meno raidos...“ (p. 24). Ar tai Nikolajaus I valdžios silpnumo ar kitų priežasčių išdava? Visai kuriozinis atrodo teiginys, kad „1861 m. baudžiavos panaikinimas ir valstiečių reforma neišvengiamai turėjo keisti ir caro vyriausybės kultūrinę politiką Lietuvoje. Rusijos vyriausybė perėjo prie atviros priverstinės asimiliacijos politikos, ir ankstesnių laikų kompromisai pasidarė jai neberekalingi“ (p. 43). Negi iš tikrųjų autorius mano, kad „priverstinę asimiliaciją“ sukėlė 1861 m. agrarinė reforma?

Nors autoriaus pasirinkta problema lyg ir nereikalauja kalbėti apie to meto dvasinės kultūros turinį, o tik kultūrinio sąjūdžio organizacinius aspektus, tačiau studijoje liečiami ir turinio dalykai. Manytume, E. Aleksandravičius su didesnėmis išlygomis galėjo visur vartoti kosmopolitizmo sąvoką. Žinoma, šių tendencijų buvo ir tarp aristokratijos, ir tarp dvasininkijos. Tačiau negalima juk taip kategoriškai tvirtinti, kad dvasininkijos „dogmų turinys — kosmopolitinis“ (p. 23). Kodėl pasirenkamos kosmopolitizmo, o ne universalumo, bendražmogiškumo sąvokos, kurios tikrai negali būti kosmopolitinės tautiškumo atžvilgiu. Taigi atrodo, kad autorius, nors ir jaunas žmogus, nevaržomas jokių praeities prietarų, atiduoda tam tikrą duoklę pasenusiems stereotipams. Toks neabejotinai yra ir teiginys, kad „objektyviai tiek caro valdžia, tiek katalikų dvasininkija buvo iš esmės tos pačios klasinės prigimties, vienodai bijojo bekylančio revoliucinio išsivadavimo judėjimo“ (p. 20). Jeigu E. Aleksandravičius „revoliuciniu išsivaduojamuoju judėjimu“ vadina išsivadavimą iš politinės, tautinės sprespaudos, tai juk žinome, kiek aukų yra sudėjusi katalikų dvasininkija sukilimų ir „taikos“ metais. Argi galima dabar operuoti pokario metų konjunktūriniais teiginiais! Kritiškas privalėjo būti autorius tiems teiginiais, kurie visą M. Valančiaus, kaip ir kitų dvasininkų, veiklą švietimo, kaip ir apskritai kultūros srityje, traktuoja vien kaip pastoracinius tikslus (p. 76, 105). Tai aiškiai suabsoliutintas ir pasenęs teiginys. Dailies dvasininkų vidinis dvasinis pasaulis ir veiklos motyvai buvo daug turtingesni, negu tai vaizduoja elementarios, primityvios schemas.

Tokių minčių kyla, analizuojant kai kuriuos teiginius. Vieni jų, matyt, yra paveldėti, „įgimti apgamai“ iš stalinistinės istoriografijos ir iš jų staiga negalima išsivaduoti. Kitų aiškiai buvo galima išvengti, jeigu E. Aleksandravičius būtų kritiškiau žvelgęs į tuos dalykus, kurie nėra jo tiesioginio tyrimo objektas, o sudaro lyg ir „foną“. Tačiau istoriko darbe smulkmenų, matyt, nėra. Didesnio dėmesio joms ir norisi palinkėti.

Rimantas V è b r a

**P. Klimas. Dienoraštis. 1915—1919.**— Chicago.— 456 p.

Prieš dešimtį metų savo gausia dokumentika didelį susidomėjimą sukėlė valstybės veikėjo, diplomato, istoriko Petro Klimo memuarai<sup>1</sup>. Tiesa, pas mus „autoriaus metodologinis kryptingumas, apibendrinimai ir išvados, be abejo, ...“ buvo „...nepriimtini“<sup>2</sup>. Ir štai sūnaus rūpesčiu viena didžiausių išėivijos leidyklų — A. Mackaus knygų leidimo fondas — išleido P. Klimo „Dienoraštį“, chronologiškai apimantį beveik lietuvių tautos laisvinimo veiklos inkarnacinį tarpą.

„Dienoraštis“ pradedamas 1915 m. rugpjūčio 23—spalio 13 d. P. Bugailišio (teisėininkas, Pirmojo pasaulinio karo metais — „Lietuvos žinių“, „Lietuvos aido“, „Darbo balso“ redakcijų bendradarbis, Vilniaus lietuvių konferencijos prezidiumo narys) užrašais (p. 15—42). Juose užfiksuoti savotiško lūžio momento — Rusijos kariuomenės pasitraukimas iš Vilniaus ir vokiečių okupacijos pradžia — įvykiai: gyventojų nuotaikų svyravimai, kai kurie lietuvių visuomeninės ir politinės veiklos faktai (miesto milicijos kūrimas, mėginimai sudaryti atstovybę), pirmieji vokiečių žingsniai. Nuo 1915 m. gruodžio 12 d. iki 1919 m. sausio 19 d. ryškesnius ir svarbesnius įvykius ima žymėti P. Klimas. Taip gimsta „Lietuvių vargų ir linksmybių kronika“ (p. 45—305).

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti, Lietuvių draugijos agronomijos ir teisės pagalbai teikti, slapto politinio lietuvių inteligentijos centro, o vėliau ir Lietuvos Tarybos narys, P. Klimas, be abejo, buvo visuomeninių ir politinių įvykių sukuryje. Nenuostabu, kad prieš mus atsiveria gana plati to meto lietuvių šviesuomenės gyvenimo panorama: mokyklų ir Liaudies universiteto lietuvių sekcijos kūrimo rūpesčiai, vadovėlių rengimas, šalpos darbas, žmogiškų „silpnybių“ akimirkos ir kt. P. Klimas dienoraštį rašė atvirai, nemanė jo skelbti. Nesidrovima atskleisti savo slapčiausių išgyvenimų ir vilčių, sodriai apibūdinti vieną ar kitą veikėją („visai vokiečių hipnozo apgirdytas“ A. Smetona, „netinkamas ir persenęs“, bet „vienintelis“ J. Basanavičius, „reikalų gadintojas“ J. Sernas ir pan.), išryškinti jaunesniosios („jaunikliai“) ir vyresniosios („dėdės ir tetos“) lietuvių tautinio sąjūdžio kartų santykius, o trijų kalinimo mėnesių užrašai (p. 130—146) netikėtai iškelia aikštėn P. Klimo poetinius gabumus. „Dienoraštyje“ užsimenama (p. 72) net apie „masonų“ ložės organizavimą (žinoma, V. Bartuška gan nedviprasmiškai rašė apie masonų nuopelnus kuriant Lietuvos valstybę<sup>3</sup>).

Pamažu vis daugėja įrašų, skirtų lietuvių inteligentijos politinei veiklai. Vertinga, jog jie iliustruojami gausia dokumentine medžiaga: atsišaukimais, laikraščių straipsnių iškarpomis, 1917 m. rugsėjo 18—22 d. Vilniaus lietuvių konferencijos posėdžių „trumpaisiais“

<sup>1</sup> Klimas P. Iš mano atsiminimų. Boston, 1979. 415 p.

<sup>2</sup> Gaigalaitė A. P. Klimas. Iš mano atsiminimų // Lietuvos istorijos metraštis. 1981 metai. V., 1982. P. 152.

<sup>3</sup> Bartuška V. Nepriklausomybės kryžiaus keliais. Klaipėda, 1937. P. 170, 190.

protokolais. Mat, paties autoriaus prisipažinimu, visa tai buvo kaupiama „reikiamam memuarams žinojimui“ (p. 301).

Bene pirmą kartą plačiau galima susipažinti su „Intelligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti“ veikla, rasti vieną kitą naują Lietuvos Tarybos priešistorės aplinkybę. P. Klimas daug dėmesio skiria lietuvių—lenkų, lietuvių—gudų, lietuvių—žydų santykiams. Neapeinamos ir lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio srovių tarpusavio kolizijos. Jose, atrodo, ir formuojasi P. Klimas politikas: „nepartinis ir negrupinis“, smerkias tiek kairiųjų „maksimalistišką“, tiek dešiniųjų „kraštutiniąją oportunistų“ taktiką, mėginąs šiuos kraštutinumus „... surimtinti, įpratinti į realinę atodairą“ (p. 249).

1917 m. pabaigos—1918 m. fiksuojamų įvykių centre yra Lietuvos Tarybos veikla. Palyginti plačiai atskleidžiami prieštaravimai priimant 1917 m. gruodžio 11 d., 1918 m. vasario 16 d. nutarimus (p. 200—228). Čia dar kartą įsitikiname, jog Tarybos nariai puikiai suvokė tarptautinę konjunktūrą, jautė atsakomybę už savo veiksmus. Šalia to išryškėja ir naujų faktų. Antai 1918 m. vasario 8 d. P. Klimas rašo: „... Tiriamas klausimas, kad reikėtų važiuoti Berlynan (vasario pirmosiomis dienomis.—R. L.) — apie stovį pranešti valdžiai ir reichstagui ir, patyrus, grįžti „daryti griežto žingsnio“. [...] Nutarta siųsti Šaulį Berlynan „informacijai“— ir kad tuoj grįžtų. O po to Taryba turės skelbti savo motu nepriklausomybę ir jei vokiečiai trukdys, tai tegu išvaiko. Sutikome. Smet[ona] kelio nei Šauliui paminėjo, kad reikia vokiečiams pranešti, jog toliau taip vokiečiams politiką vedant, po notifikacija 11.XII. nepasirašys ir 12 ž[onių]“ (p. 221—222). Toliau skaitome (1918.02.13 d. įrašas): „Šauliui davus telegramą iš Berlyno, kad visi Tarybos nariai suvažiuotų, sukvietiami juos 11 d. Saulys parvažiavęs (02.10 vak[are]) pranešė, jog „žingsnis“ reikia daryti susitarus visai Tarybai. [...] Tuo tarpu jau Roppas iš Berlyno perspėja nedaryti „žingsnio“, esą viskas kuo geriausia (tuo metu nutrūko derybos Lietuvos Brastoje.—R. L.)“ (p. 223). Su kuo Berlyne susitiko J. Šaulys? Su Vokietijos reichstago daugumos atstovais, kurie pripažino „patiems lietuviams laisvai spręsti savo ateitį...“<sup>4</sup> Ar šią misiją jau buvo atlikęs vyskupas P. Karevičius<sup>5</sup>? Atsakymai, be abejonės, detalizuotų 1918 m. pradžios Vokietijos—Lietuvos Tarybos diplomatinio žaidimo vyksmą.

Aprašinėdamas tolesnę Lietuvos Tarybos veiklą, P. Klimas pasitelkia protokolinius Tarybos posėdžių užrašus: 1918.03.19—21 d. (svarstomi 1917.12.11 d., 1918.02.16 d. nutarimai, kanclerio G. Hertlingo 1918.02.21 d. raštas, priimama rezoliucija, su kuria Tarybos delegacija turėjo vykti į Berlyną dėl Lietuvos valstybės pripažinimo), 1918.04.25—27 d. (notifikacijos delegacijos pranešimas, kitų politinių klausimų svarstymas), 1918.07.9—13 d. (Vilhelmo fon Uracho rinkimai Lietuvos karaliumi, naujų narių kooptacija), 1918.07.23—26 d. (Lietuvos valstybės departamentų bei milicijos sudarymo

<sup>4</sup> Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas ligi vyriausybei susidarius (nuo 1915 ligi 1918 m. lapkričio 11 d.). V., 1918. P. XVII.

<sup>5</sup> Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų Socialinė Respublika. 1918—1919. V., 1988. P. 53.



projektai ir jų svarstymas), 1918.10.28—29 d. (vyriausybės sudarymo klausimai).

Pasaulinės revoliucijos koncepcijos tyrinėtojus turėtų sudominti įrašas (1918.11.23 d.), fiksuojantis J. Saulio, P. Klimo, M. Biržiškos susitikimą su V. Kapsuku. P. Klimo nuomone, šiuo metu „jiems (bolševikams.— R. L.) terūpi darbininkų ir vargingesniųjų valstiečių klasė bei jos apsisprendimas, o paskui bendra pasaulinė socialistinė revoliucija. Jos jie netrukus laukia Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje. Liet. Komisariatas visa daro tik tam, kad persikeltų į Lietuvą „revoliucijos“ reikalui. Revoliucija jiems „sau tikslas“ ir visa akcijos prasmė“ (p. 295).

Paskutiniai užrašai, datuoti 1919 m. sausio 16 ir 19 d., nušviečia paskutiniąsias Lietuvos vyriausybės dienas Vilniuje, kai kurias „še-fų pabėgimo“, delegacijos į Paryžiaus taikos konferenciją sudarymo aplinkybes (p. 301—305).

Gyvenamojo momento svarbos ir istoriko nuojauta neapgavo P. Klimo. Nors atsiminimuose yra laikotarpį, kai nieko nebuvo rašoma (tarp 1917.09.17 ir 11.9 d., 1918.04.1 ir 05.5 d., 1918.09.23 ir 1919.01.15 d.) arba didžiumą užrašų ir dokumentikos pats autorius panaudojo istorinėms studijoms, „Dienoraštis“ yra vertingas, beveik vienintelis tokio pobūdžio šaltinis Lietuvos valstybės atkūrimo tyrinėtojams.

Raimundas Lopata